

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Alice Jendelová

Přepis a jazykový rozbor 13. kapitoly proroka Daniela z Mikulovské bible

**Transcription and Linguistic Analysis of Chapters 13 of the Prophet Daniel in the
Mikulov's Bible**

Praha 2011

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Rejzek, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych poděkovala všem, kteří se podíleli na vytvoření této bakalářské práce, zejména jejímu vedoucímu panu doc. PhDr. Jiřímu Rejzkovi, Ph.D. za poznámky, rady, postřehy a koordinaci. Rovněž děkuji ostatním pedagogům Filozofické fakulty Univerzity Karlovy za snahu, kterou mi během studia věnovali.

Za spolupráci také děkuji Ústavu pro jazyk český Akademie Věd ČR, jmenovitě paní PhDr. Miladě Homolkové, Ph.D. za poskytnutí materiálu ke zpracování, čas, který mi věnovala, vstřícný přístup a v neposlední řadě za cenné rady a poznámky.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Rakovníku dne 27. 5. 2011

podpis

Abstrakt

Tato bakalářská práce zpracovává téma Přepis a jazykový rozbor 13. kapitoly proroka Daniela z Mikulovské bible. Jejím cílem je stručně shrnout historii překladatelství bible v českých zemích. Dále představit zkoumaný text z Mikulovské Bible, který dosud nebyl zpracován a jeho literární a historické zařazení. Práce zahrnuje také transliteraci a transkripci textu včetně jejího okomentování. Dále se již zabývá jazykovým rozbořem zkoumaného textu z hlediska pravopisu, hláskosloví, tvarosloví a syntaxe.

Klíčová slova

Mikulovská bible, transliterace, transkripce, jazykový rozbor, pravopis, hláskosloví, tvarosloví, syntax

Abstract

This thesis deals with the topic Transcription and Linguistic Analysis of Chapters 13 of the Prophet Daniel in the Mikulov's Bible. Its aim is to briefly summarize the history of Bible translation on the Czech territory. It also presents the text of the Mikulov's Bible, which has not yet been processed and its literary and historical classification. The work also includes transliteration and transcription of the text, including its comment. Furthermore, already dealing with linguistic analysis of the examined text in the terms of orthography, phonology, morphology and syntax.

Key words

Mikulov's bible, transliteration, transcription, linguistic analysis, orthography, phonology, morphology, syntax

OBSAH

1. ÚVOD	9
2. HISTORIE PŘEKLADATELSTVÍ BIBLE	10
2.1 Historie překladu bible od počátku do současnosti	10
2.2 Historie překladu bible na českém území do konce 15. století.....	11
2.2.1 První redakce staročeské bible	12
2.2.2 Druhá redakce staročeské bible	13
3. MIKULOVSKÁ BIBLÉ	16
3.1 Fáze druhé redakce	16
4. KNIHA DANIEL	17
4.1 Prorok Daniel	17
4.2 13. kapitola.....	17
5. POSTUP TRANSLITERACE A TRANSKRIPCE.....	18
5.1 Transliterace.....	18
5.1.1 Formát	18
5.1.2 Mezery	18
5.1.3 Zkratky	18
5.1.4 Interpunkce	19
5.2 Transkripce	19
6. PRAVOPIS	20
6.1 Vokály.....	20
6.1.1 Vokál u.....	20
6.1.2 Vokály i/y	21
6.1.3 Vokál ě.....	21
6.2 Konsonanty	21
6.2.1 Konsonant s.....	21
6.2.2 Konsonant š.....	21
6.2.3 Konsonanty z a ž.....	21

6.2.4 Konsonant ř.....	22
6.2.5 Konsonant c a č.....	22
6.2.6 Konsonant j.....	22
6.2.7 Konsonant v.....	22
6.2.8 Ostatní konsonanty.....	22
7. HLÁSKOSLOVÍ.....	23
7.1 Přehláska o > ě.....	23
7.2 Ztráta jotace.....	23
7.3 Disimilace šč > šť.....	24
7.4 Diftongizace ý > ej.....	24
7.5 Diftongizace ú > ou.....	24
7.6 Diftongizace ó > uo a monoftongizace uo > ú (ů).....	24
7.7 Monoftongizace ie > í.....	25
7.8 Úžení é > í.....	25
7.9 Změna aj > ej.....	25
7.10 Protetické v a h.....	26
7.11 Ostatní hláskové jevy.....	26
7.12 Shrnutí.....	26
8. TVAROSLOVÍ.....	28
8.1 Jmenné tvary.....	28
8.1.1 Substantiva.....	28
8.1.2 Adjektiva.....	29
8.1.3 Zájmena.....	30
8.1.4 Číslovky.....	31
8.2 Slovesné tvary.....	31
8.2.1 Gramatická kategorie osoby, čísla a způsobu.....	31
8.2.2 Gramatická kategorie času.....	32
8.2.3 Neurčité tvary.....	34

8.3 Shrnutí.....	34
9. SKLADBA.....	36
9.1 Typy vět podle postoje mluvčího.....	36
9.2 Vztah souřadicí a podřadicí	37
9.2.1 Vztah souřadicí	37
9.2.2 Vztah podřadicí.....	38
9.3 Ostatní syntaktické jevy.....	39
9.3.1 Částice.....	39
9.3.2 Postavení slovesa a předložek.....	39
9.3.3 Vyjádření záporu.....	40
9.8 Shrnutí.....	40
10. ZÁVĚR	41
11. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	42
12. SEZNAM PŘÍLOH.....	44

Seznam zkratek

A - akuzativ

aj. - a jiné

atd. - a tak dále

D - dativ

G - genitiv

I - instrumentál

L - lokál

N - nominativ

n. l. - našeho letopočtu

např.: - například

os. - osoba

pl. - plurál

popř. - popřípadě

př. n. l. - před naším letopočtem

sg. - singulár

sv. - svatý

V - vokativ

1. ÚVOD

Tato bakalářská práce se zabývá jazykovým rozбором 13. kapitoly proroka Daniela z Mikulovské bible, která je datována do 15. století. Kromě tohoto rozboru je součástí práce transliterace a transkripce tohoto textu, protože dosud nebyl takto zpracován. Materiál mi byl poskytnut Ústavem pro jazyk český Akademie Věd ČR.

Na úvod stručně shrnu překladatelství bible a více se zaměřením na překlad bible na českém území od 9. století až do 15. století. Následně představím Mikulovskou bibli a její osud. Dále se již budu věnovat Danielově knize a zkoumané 13. kapitole, která protestanty není uznávána jako součást biblického kánonu a v současných vydáních bible ji nenalezneme. Základní příručkou pro toto seznámení mi bude dílo V. Kyase *Česká bible v dějinách národního písemnictví*.

V další kapitole se již budu zabývat hlavní součástí této práce, a to transliterací a transkripcí daného textu. Popíši postup obou metod a problémy, které bylo nutné řešit, protože text není pro dnešního čtenáře natolik čitelný.

V následující části práce se věnuji jazykovému rozboru zkoumané památky, kterou rozdělím na kapitoly o pravopisu, hláskosloví, tvarosloví a skladbě. V kapitole zabývající se pravopisem uvedu výčet a popis vokálů i konsonantů, které se v textu objevují. Zaměřím se na jejich jednotlivé výskyty a užití v dané ukázce. V kapitole o hláskosloví kromě nastínění proběhnuvších hláskových změn, podrobněji popíši jednotlivé změny 14. - 16. století a uvedu příklady ze zkoumaného textu. Mým předpokladem je, že v ukázce již došlo ke starším změnám a bude odpovídat stavu konce 15. století. Následující kapitola se bude zabývat tvaroslovím a rozdělím ji na dvě základní části, a to na deklinaci a konjugaci. Zaměřím se především na odchylky oproti současné češtině a na prozkoumání těchto jevů, které rovněž doplním příklady. V poslední kapitole se věnuji skladbě a spojovacím prostředkům, které jsou v ukázce užity, zejména jejich funkcím. Celý jazykový rozbor se budu opírat především o mluvnice, které zkoumají historickou češtinu a vývoj jazyka.

2. HISTORIE PŘEKLADATELSTVÍ BIBLE

Bible je kanonizovaný soubor náboženských knih. Dělí se na Starý zákon a Nový zákon. Starý zákon vznikl v 1. tisíciletí př. n. l. hebrejsky a jedná se o spisy převzaté křesťanstvím od Židů, podle nich má tři části s názvy: Tóra, Proroci a Spisy. Křesťané ho dělí na čtyři části, a to na pět knih Mojžíšových, historické spisy, mudroslovné knihy a prorocké spisy. Nový zákon je doplněním v helénistické řečtině z doby počátku křesťanství, tedy asi 50. - 150. léta n. l. a pojednává o životě Ježíše Krista. Skládá se z čtyř evangelií podle Matouše, Marka, Lukáše a Jana, Skutků apoštolů, souboru 21 epištol a jiných kratších textů a ze Zjevení Janova, které se nazývá také Apokalypsa.

V českých dějinách je překlad bible velmi významný. Byl to hlavní pramen vzdělanosti a také doklad kultury. Překlady bible nyní slouží jako doklady o tom, jak vypadal jazyk oné doby a jak se vyvíjel. Český překlad vznikl před anglickým a německým, tím se tedy český národ zařadil mezi nejkulturnější. Byl to také první překlad do slovanského jazyka a působil tedy i na ostatní slovanské překlady.

2.1 Historie překladu bible od počátku do současnosti

Staroslověnský překlad vzešel z řecké *Septuaginty*, která byla přeložena z hebrejštiny v letech 250 - 150 př. n. l. Název *Septuaginta*, v latině sedmdesát, souvisí s legendou o jejím zpracování sedmdesáti dvěma odborníky z každého pokolení, kteří byli po šesti uzavřeni v celách.

Z řecké bible vznikl v 2. - 3. století latinský překlad zvaný *Vetus Latina*, který v letech 383-405 přepracoval sv. Jeroným na žádost papeže Damasa. Tento překlad se poté rozšířil pod názvem *Vulgáta* do celé západní Evropy. Tento text se za staletí mnohokrát opisoval a tak procházel změnami. S některými se i výrazně vzdaloval od původní verze a to v polovině 13. století přivedlo odborníky k porovnávání s původními texty. Výsledkem byla oprava zvaná korektoria na okrajích textu. Ve 14. a 15. století byly tyto opravy přenášeny do textů více či méně, záleželo na opisovači, proto byl text stále velmi nejednotný (Kyas, 1997, s. 25).

První výtisk *Vulgátu* Johann Gutenberg v letech 1452-1455. Od té doby se výrazně rozšířilo vydávání bible. Poprvé v původním jazyce vyšla ve Španělsku jako polyglot, ale Nový zákon byl vytištěn v řečtině. Větší historický význam mělo vydání Nového zákona Erasmem Rotterdamským v roce 1516 v Basileji. Erasmus text dále studoval a přeložil do humanistické latiny, odlišné od *Vulgáty*. Podle tohoto řeckolatinského textu vznikl v roce

1522 překlad Nového zákona do němčiny, který je dílem Martina Luthera. V roce 1534 přeložil do němčiny celou bibli.

Studium bible se velmi rozšiřovalo, v roce 1551 zavedl francouzský humanista Robert Stephan číslování veršů. Důležité je také řecké vydání Nového zákona Theodorem Bezym, výsledkem bylo všeobecně přijímané kritické znění podle rukopisů a překladů z 16. století. Roku 1546 Tridentský koncil prohlásil latinskou *Vulgátu* za starobylé znění, protože vznikaly stále nové překlady a výklady a text se měl očistit od chyb a vydat kriticky. Povedlo se to až roku 1592 a jednalo se o vydání papeže Klimenta VIII. Tohoto znění se přísně držela všechna vydání a překlady do národních jazyků. Nové kritické vydání připravili mniši opatství sv. Jeronýma až v roce 1907 a začalo vycházet od roku 1926. V roce 1979 vyšel celý text s názvem *Nová Vulgáta* s předmluvou Jana Pavla II (Kyas, 1997, s. 26-27).

2.2 Historie překladu bible na českém území do konce 15. století

Historie překladu bible na českém území sahá až do 9. století, kdy Konstantin přeložil do staroslověnštiny řecký evangeliář před tím než se on a Metoděj vydali na Velkou Moravu. Později přibyl také žaltář, apoštol a parimejník. Metoděj se rozhodl přeložit celou bibli, ale bohužel se nedochoval a ani nebyl opsán, protože se ztratil brzy po Metodějově smrti.

Po celé 10. a 11. století hrála významnou roli v kultuře církevněslovanská vzdělanost. Nejrozsáhlejší literární památkou této doby je církevněslovanský překlad latinských výkladů evangelií s názvem *Besedy Řehoře Velikého*. Byly v nich také překlady částí z evangelií ve staroslověnštině. V 11. století byla církevněslovanská složka utlumena, památkou na bohoslužbu mnichů Sázavského kláštera jsou *Vídeňské glosy*, které obsahují zčásti český překlad Matoušova a Markova evangelia.

V následujících staletích, kdy převládala latina, se užívalo češtiny pouze při vysvětlování základních náboženských úkonů prostému lidu. Kázání v lidovém jazyce se rozvinulo až ve 13. století. Ve vzdělaných vrstvách byla samozřejmostí znalost latinské bible, což se odráželo i ve významných památkách té doby. Prvky z bible jako citáty a reminiscence se objevily například v *Kristiánově legendě* nebo *Kosmově České kronice*.

V druhé polovině 13. století se začaly vedle latiny rozvíjet také česky psané památky. Jednalo se především o žaltáře a evangeliáře. Překlady žaltáře sloužily hlavně pro ženské kláštery a překlady evangeliáře vznikaly z důvodů založení nových řádů, které měly za úkol kázat v lidovém jazyce. Úryvky se četly a zpívaly latinsky a následně vysvětlovaly v českém jazyce (Kyas, 1997, s. 29-36).

Z české prózy je nejstarší dochovanou náboženskou památkou *Život Krista Pána*, kterou napsal člen dominikánského řádu dochovanou z třetí čtvrtiny 14. století. Jedná se o Pasionál, který byl vypracován na základě latinsky psané *Legendy zlaté* z roku 1260 od Jakuba de Voragin. Vladimír Kyas popisuje *Život Krista Pána* v knize *Česká bible v dějinách národního písemnictví* takto: „Český autor některé světce své předlohy vynechal a zařadil jiné, kteří byli uctíváni v Praze, zvláště pak české světce Vojtěcha, Prokopa, Ludmilu a Pět bratrů.“ (Kyas, 1997, s. 36)

Stejný autor přeložil z latiny také *Legendu o sv. Václavu* od Karla IV. a pro českou bibli přeložil knihu Tobíáš a Skutky apoštolů a zřejmě i knihy Královské a také předmluvu k bibli.

2.2.1 První redakce staročeské bible

Nejstarším překladem bible do živého slovanského jazyka a tedy i nejstarším českým překladem je bible *Drážďanská neboli Leskovecká*. Byla uschována v knihovně v Drážďanech a jedná se o nedatovanou bibli, kterou zkoumal Josef Dobrovský v roce 1795. Její původ zasadil do let 1390-1410. Ovšem výzdoba dokazuje dřívější vznik. Výzdoba je pravděpodobně dílo iluminátora Brevíře velmistra Lva, napsání bible je tak posunuto do doby kolem roku 1360. Bible byla zničena při požáru v roce 1914. Část textu je zachována na fotokopíích a opise, u zbytku je nutné použít jiné, pozdější rukopisy. *Drážďanská bible* zřejmě pocházela z ženského kláštera, jelikož na nalepeném listě z roku 1596 je zmínka o rodu Leskovců a klášteru. Jakým způsobem se bible dostala do Drážďan, se nezjistilo. Nedochované části bible nejvíce doplňuje *bible Olomoucká* z roku 1417 a *bible Litoměřicko-třeboňská* pocházející z let 1411-1414. Mimo *Drážďanskou bibli* jsou známy zlomky třech biblických rukopisů. Jsou napsány gotickou minuskulí, které se přestalo užívat v 80. letech 14. století.

Nejstarší česká úplně zachovaná bible je tedy třísvazková *bible Litoměřicko-třeboňská*. První a druhý svazek je uložen ve Státním archivu v Litoměřicích a třetí ve Státním archivu v Třeboni. Jejím písařem je Matěj z Prahy, který přepisoval předlohy tak, jak se mu jich dostávalo, proto nejsou seřazeny ve správném pořadí jako *Vulgáta*. První svazek obsahuje knihy Makabejské, sapientní, Skutky apoštolské, obecné epištoly, evangelia a potom následují knihy od Geneze do Rút, zde se objevuje datum 3. 12. 1411. Ve druhém svazku jsou historické knihy, od Královských do Tobíáše, po něm následují prology ke všem biblickým knihám, výklady hebrejských jmen, rejstřík liturgických kapitol a obsahy kapitol bible, které jsou od jiného písaře. Třetí svazek obsahuje zbylé biblické knihy Judit, Ester, Job, žaltář,

starozákonní prorocké knihy, za kterými je datum 14. 8. 1413, epištoly Pavlovy a Apokalypsu, za tou je datum 9. 2. 1414.

Litoměřické svazky získal do biskupské knihovny Emanuel Arnošt z Valdštejna, který byl biskupem v letech 1759-1789. Třeboňský svazek patřil nejpozději od roku 1548 rodině Hozlaurů z Hozlau pobývajících na zámku Dobronice u Tábora, jak dokládají úmrtní zápisy. S věnem Barbory Hozlau po té přešel do rodu jejího muže Jana ml. Vratislava z Mitrovic na Mníšku. V pražském archivu rodu Mitrovických byl ještě roku 1818. Později se dostal k Janu Adolfu ze Schwarzenberka a ten jej uložil v Třeboni.

Druhou z biblí, která doplňuje *Drážďanskou*, je již zmíněná *Olomoucká bible* pocházející z roku 1417, jak dokládá vnošení před Apokalypsou. V původní vazbě jsou oba její svazky uchovány v Státní vědecké knihovně v Olomouci, je zde dosvědčena už v roce 1787 a přešla sem zřejmě z některého kláštera, který se zrušil. První svazek začíná předmluvou ke Genezi a končí žaltářem, svazek druhý začíná knihou Přísloví a končí Apokalypsou. Písař je neznámý, ale písmo je uznáváno za nejkrásnější z tzv. české bastardy václavského období. Výzdoba obou svazků je dílem neznámého malíře s výjimkou miniatury od Mistra Martyrologia z Gerony, která je v prvním svazku před druhou knihou Paralipomenon. Text není porušen korektorem a je zcela neporušen, chybějí pouze některé listy jako konec Geneze, konec Sirachovce až do Izaiáše a část epištoly Římanům.

Obě bible (*Litoměřicko-třeboňská a Olomoucká*) mají z velké části shodný text, byl tedy opsán ze společné předlohy z konce 14. století. Prozradilo to nedopatření písaře Matěje, který za prorokem Malachiášem napsal původní rok předlohy a za to ještě nový.

Od *Drážďanské bible* se obě liší v překladu žaltáře Evangelia sv. Matouše a v druhé části Pavlových epištol. Ostatní text je shodný, a proto mohl posloužit jako náhrada nedochovaných částí z *Drážďanské bible*.

2.2.2 Druhá redakce staročeské bible

Vladimír Kyas vyslovuje domněnku, že popudem k novému překladu bible bylo přání šlechticů, kteří chtěli mít bibli srovnatelnou s latinskou (Kyas, 1997, s. 66). Znění české bible se měnilo postupně, jelikož písaři opisovali střídavě z nových i starých verzí překladu.

Tento vývoj je možné pozorovat na textu *Boskovické bible*, která byla napsána v letech 1415-1420. Název vznikl ze zápisu, kde stojí, že ji Václav Černožský z Boskovic věnuje roku 1565 svému úředníkovi Henrichu Reichenbochovi. Její datace není přesná, ale zřejmě

začala být psaná roku 1415 pro šlechtického přívržence Husova, protože je psaná novým diakritickým pravopisem. Ze všech u nás vyhotovených biblí má tato nejhodnotnější výzdobu, která ovšem nebyla dokončena, na některých místech zůstaly pouze podkresby. Příčinou je zřejmě začátek husitských bouří v roce 1419. Na prvním listě je zápis, že roku 1597 darovala tento text hraběnka Tovarová z Jaroslavic brněnským jezuitům. Po zrušení řádu se roku 1773 dostala do Olomoucké knihovny.

Co se týče jazykové povahy textů v druhé redakci, užívají autoři i nadále aoristy při překladu latinských perfekt a imperfekta při překladu latinských imperfekt. Změnou bylo především psaní složeného futura namísto jednoduchého, začíná se objevovat kondicionálem vyjádřený subjunktiv a tvoření pasivních vazeb místo aktivních. Rozdíly se projeví i v syntaxi, jiné konstrukce sloves nebo jejich nahrazování, nahrazení shodného přívlastku genitivem substantiva a po lexikální stránce, kdy se druhá redakce přizpůsobuje tehdejšímu způsobu vyjadřování.

Překlad Nového zákona byl zdařilý a stal se základním českým zněním, které se dále již mnoho neměnilo. Co se týče Starého zákona, Oktateuchu se přepracování nedotklo, v knihách Královských proběhly jen malé úpravy a v knize Paralipomenon a Ezdrášově je již revize podrobnější. Stejně tak i překlad Tobíáše. Přepracovali se také Proroci a knihy Makabejské. Knihy Judit, Ester a Job byly revidovány jen mírně a knihy Makabejské byly přepisovány z prvotního překladu.

Dodnes není úplně vyřešeno, zda se podílel na druhé redakci také Jan Hus. Jeho spisy nejsou v tomto ohledu dodatečně prozkoumány. (Kyas, 1997, s. 73) Nejvíce se však nabízí citát 28. kapitoly Deuteronomia v díle *Výklad delší na desatero přikazanie* a také evangelní perikopy v *Postile nedělní* z roku 1413.

Kromě již zmíněné *Boskovické bible* se do druhé redakce zařazují další rukopisy. Jedná se o *Hlaholskou bibli* z Emauzského kláštera v Praze z roku 1416. V úplném svazku se dochovala v Univerzitní knihovně v Praze a také v jedenácti zlomcích, které jsou nyní zachovány v knihovně Národního muzea v Praze. V textu je patrný projev charvátsko-hlaholského prostředí, kde bohoslužebný jazyk byla slovanština charvátského typu. Výzdoba bible je jednoduchá. Dalšími rukopisy je *Dobrovského Starý a Nový zákon*. Starý zákon je dochován v Knihovně Národního muzea v Praze. Zřejmě byl napsán ve stejné době jako *Hlaholská bible*, jelikož s ní má totožný text, mimo Tobíáše. Svědčí o šíření biblické četby mezi nejbohatší vrstvu. Není jasné, kde ho Dobrovský získal na rozdíl od Nového zákona,

který koupil roku 1798 u antikváře. Nyní je uložen v archivu Univerzitní knihovny v Budapešti. Obsahuje stejné znění jako *Boskovická bible*. Posledním z rukopisů počátku 15. století je *Těšínský Nový zákon* z roku 1418.

Z válečného období v 15. století se nám dochovaly pouze rukopisy Nového zákona. První z nich, muzejní Nový zákon, je z roku 1422, stejný text obsahuje také klementinský Nový zákon glosovaný z roku 1426 a tetovský Nový zákon. Z roku 1425 máme také dochovaný Nový zákon Martina písaře Kořečka, který obsahuje kompilaci první, druhé i třetí redakce. Stejný typ je i Krumlovský Nový zákon, který není datován.

První zachovaná bible z období husitských válek je jednosvazková *Litoměřická bible*. Písařem byl Duchek z Mníška z roku 1429. Jedná se o typické znění druhé redakce, ale některé listy chybí. Duchek sepsal roku 1433 bibli druhou, která se podle něj nazývá *Duchkova bible*. Text je zčásti rozdílný oproti *Litoměřické biblí*. Kolem roku 1430 vznikla také *Wolfenbüttelská bible*, která má Starý zákon podle první redakce, dále jsou texty shodné s opravenou *Drážďanskou* či *Litoměřicko-třeboňskou biblí*. V knihách Nového zákona se jedná především o text shodný s druhou redakcí. Další z biblí z tohoto období je *Milánská bible*, která je výjimečná tím, že předmluva ke Genezi je z prvotní redakce jako *Drážďanská bible*, její text není revidován jako v *Litoměřicko-třeboňské* nebo *Olomoucké biblí*. Psali ji nejspíše tři písaři diakritickým pravopisem.

Z poloviny 15. století je dochována dvousvazková *Bočkova bible*, *Kunštátská bible* a *Mlynářčina bible* pojmenovaná Bohuslavem Balbínem podle pověsti krumlovských jezuitů, která tvrdí, že ji napsala mlynářka. Podle zápisu patřila *Bočkova bible* synu Jiřího z Poděbrad Bočkovi z Kunštátu. Jedná se o text mladší fáze druhé redakce a místy chybí vypadlé listy. *Kunštátská bible* získala název podle znaku pánů z Kunštátu. *Mlynářčina bible* je druhá nejmenší rukopisná bible, čehož dosáhli její dva písaři četnými zkratkami a diakritickým pravopisem. Tou rozměrově nejmenší biblí je *Moskevská bible*. Pravopis je opět diakritický a v textu je rovněž užito velké množství zkratk (Kyas, 1997, s. 66-98).

3. MIKULOVSKÁ BIBLE

Mikulovská bible pochází podle Kyase ze třetí čtvrtiny 15. století (Kyas, 1997, s. 90). Miroslav Komárek se však o *Mikulovské bibli* zmiňuje při popisu vývoje pravopisu a datuje ji do let 1409-1415 (Komárek, 1969, s. 159). V Oktateuchu je zvláštní úprava, stejnou jako má *Starý zákon Zamojských a Klementinský Starý zákon*. Nahrazuje se zde výraz Hospodin za Pán a místo Hospodinův je uváděn výraz Boží. V knihách Královských až po Job je zpracování stejné jako v *Mlynářčině bibli*. Oproti tomu v Prorocích je text mladší. Znění evangelií je ojedinělé, mezi epištolami překladu druhé redakce je zařazena také epištola k Laodičanům. Prology jsou více zastoupeny v Novém zákoně na rozdíl od Starého, kde jich je pouze několik.

Mikulovskou bibli napsali dva písaři. První z nich používal písmo, které je považováno za nejkrásnější ukázkou kaligrafické bastardy poděbradsko-vladislavského období. Nalezneme zde výzdobu, která je umělecky náročná, především u ornamentálních iniciál. Zlacení je použito velmi střídavě. Objevují se pozdější přípisky. Vazba je stejná jako v případě *Duchkovy bible*.

Sdílela stejný osud jako *Kunštátská bible*, byla tedy v knihovně Ferdinanda Hofmanna z Grünbüchlu, který zemřel v roce 1607. Celá knihovna po té přešla v roce 1679 do zámku Ferdinanda z Dietrichsteina do Mikulova a odtud v roce 1944 do Univerzitní knihovny v Brně (Kyas, 1997, s. 90).

3.1 Fáze druhé redakce

Druhou redakci je možno rozdělit do třech fází. První z nich jsou opisy, kdy se střídá nově přeložené a přepracované znění se zněním nepřepřacovaným. Za počátek druhé fáze je považována jednosvazková *Litoměřická bible* z roku 1429 s novým překladem sapienčních knih. Následující bible jsou originály, nenalezla se dvě vydání doslovně stejného znění.

Mikulovská bible je zařazena do třetí fáze druhé redakce. Tedy do fáze, do které patří bible obsahující části smíšené s překladem třetí redakce a také části úmyslně revidované jak textově, tak jazykově. Křížení s třetí redakcí je doloženo v knihách Paralipomenon a záměrné úpravy jsou vyzorovány v Prorocích a evangeliích. Do této fáze je zařazena také *Mlynářčina bible* (Kyas, 1997, s. 91).

4. KNIHA DANIEL

Kniha Daniel je součástí Starého zákona. Doba vzniku je sporná, její zrod se podle Kryveljova datuje do 2. st. př. n. l., přesně do let 167-164 př. n. l. (Kryveljov, 1958, s. 166). Podle konzervativního pojetí je však řazena do 6. st. př. n. l. (<http://www.wikipedia.cz/>, 29. 4. 2011). Kniha zhruba popisuje období od roku 618 př. n. l. až do 536. př. n. l. Text byl napsán aramejsky kromě úvodu a závěru, který byl v hebrejštině. Objevují se v něm také řecká a perská slova. Danielovi knihu připsal neznámý autor, který zřejmě dostatečně neznal dějiny Babylonské říše a dobu jejího zajetí, jak popisuje rovněž Kryveljov a vznik této knihy řadí na počátek povstání Makabejských (Kryveljov, 1958, s. 166). Křesťané si toto knihu vykládají jako mesiášské proroctví o příchodu Ježíše Krista (v sedmé kapitole vidění Syna člověka) (<http://www.wikipedia.cz/>, 29. 4. 2011). Naproti tomu Kryveljov uvádí, že pokud není pojmenována konkrétní osoba, a tak předpověď v knize podle něho není (Kryveljov, 1958, s. 167).

4.1 Prorok Daniel

Daniel byl skutečnou postavou, jednalo se o židovského zajatce, který byl odveden do Babylonu v roce 597 př. n. l. Nakonec získal jedno z vedoucích míst v Babylonské říši. Byl prorokem a Bůh mu daroval schopnost vykládat sny. Postava Daniela je známá již z knihy Ezechiel (<http://www.wikipedia.cz/>, 29. 4. 2011).

4.2 13. kapitola

Tato kapitola je také nazývána Zuzana, o které vypráví. Ve *Vulgátě* je zařazena za konec knihy Daniel, *Septuaginta* ji řadí před knihu. Byla psána řecky. Protestanti ji nepovažují za součást biblického kánonu na rozdíl od katolíků a pravoslavných (<http://www.wikipedia.cz/>, 29. 4. 2011).

Kniha pojednává o krásné a bohabojné Zuzaně, která byla ženou babylonského žida. U nich doma se scházela židovská společnost, včetně dvou starců, soudců, kterým se Zuzana zalíbila. Když se Zuzana koupala sama v sadu, přišli k ní a usilovali o ni. Řekli jí, že pokud nepřijme jejich návrh, obviní ji z nevěry a cizoložství s mládencem, který za ní údajně chodí do sadu. Zuzana odmítla, stanula před soudem a byla odsouzena na smrt. Zuzana hlasitě volala k bohu, který ji vyslyšel a poslal jí Daniela. Ten starce od sebe oddělil a každému položil stejnou otázku, a to, pod kterým stromem Zuzanu s mládencem viděli. Každý odpověděl něco jiného, jeden pod trnkou a druhý pod slívou. Tím dokázal, že lžou a Zuzanu zachránil.

5. POSTUP TRANSLITERACE A TRANSKRIPCE

Jak již bylo řečeno, předmětem transliterace a transkripce (viz příloha) je 13. kapitola knihy Daniel z *Mikulovské bible*. Oboje si vyžaduje jiný metodický přístup. Pověštinou jsem vycházela ze *Směrnice pro vydávání starších textů* od Jiřího Daňhelky. V obojím případě jsem plně dodržovala slovosled, ostatní úpravy jsem rozepsala v následující kapitole.

5.1 Transliterace

5.1.1 Formát

Rozhodla jsem se při přepisu pro nedodržení formátu rukopisu. Pro znázornění konce sloupce a folia jsem použila tyto značky:

| - konec sloupce

|| - konec folia

Na rozdíl od rukopisu jsem dopsala indexem vždy daný verš. Jako konečný verš jsem zvolila číslo 64, i když v rukopisu je iniciála 14. kapitoly až o dva verše níže, dokonce začíná až veršem druhým a verš první je připojen k 13. kapitole.

5.1.2 Mezery

Při přepisu jsem se snažila zachovávat mezery podle rukopisu. Objevilo se několik sporných míst, kdy sousedící písmena byla velmi blízko sebe, v tomto případě postupovala jsem podle úzu písaře při stejném či podobném druhu slova. Po důkladnějším prohlížení rukopisu je patrné, že se písař snažil písmena vždy spojovat, proto když toto spojení nebylo jasně viděno, rozhodla jsem pro mezeru.

5.1.3 Zkratky

V rukopise se poměrně hojně vyskytují zkratky, především u zájmen, ale také u podstatných jmen. V rukopisu je tato zkratka naznačena buď indexem písmena na konci slova např. *twe^o*, nebo je naznačeno nad slovem znakem připomínající vlnovku, a to pokud se jedná o písmeno *n*, např.: *mladěcz*. V textu je také užívaná zkratka slova *jest* (*gest*) v podobě *gt*. Všechny zkratky jsem se rozhodla rozepisovat pomocí kurzívy, tedy *tweho*, *domv*, *mladenecz*, *gest* atd., protože v rukopisu se tato slova mohla vyskytovat i v nezkráceném tvaru, jako se to stalo například právě u slova *jest*.

5.1.4 Interpunkce

Rozhodnutí, zda dodržovat interpunkci bylo velmi složité, jelikož v textu se objevují nezřetelné čárky většinou před slovem *neb* a před vztažnými zájmeny. Občas jsou také při oddělení jednotlivých vět v souvětí, a to i před spojkami *a* či *i*, kdy se jedná o slučovací poměr. Jedná se tedy o znaménko označující pauzu ve výpovědi, které se v textech z 15. století objevovalo velmi často. Pokusila jsem se tyto čárky do transliterace zaznamenávat. Tečky na konci vět se nevyskytují.

V textu se objevují také značky v podobě vlnovky, které zřejmě slouží pouze k zaplnění textu, aby písař dodržel formát sloupce, protože jsou vždy na konci řádku. Ve verši 47 se navíc objevuje znaménko podobné křížku, které pravděpodobně značí odkaz na poznámku.

5.2 Transkripce

Co se týče transkripce, formát jsem dodržovala stejný jako u transliterace. Mezery a písmena jiných fontů například ostré *s* (*f*) jsem upravovala podle dnešní pravopisné normy. Stejně tak jsem dodržovala i interpunkci, kde jsem se při obzvláště dlouhých souvětích rozhodla, je rozdělit umístěním tečky označující konec výpovědi. Spřežky jsem nahrazovala jedním písmenem. Používala jsem samozřejmě i dnešní diakritická znaménka.

Dodržela jsem ovšem psaní názvů osob, zejména psaní zdvojeného *n* ve jméně Zuzana, pouze v případě jména Helchiáš, které se v textu vyskytuje třikrát, jednou s *h* a po té dvakrát bez něho, jsem upravila druhou a třetí variantu podle první.

6. PRAVOPIS

Jak již bylo řečeno, vznik *Mikulovské bible* se datuje přibližně do třetí třetiny 15. století. V tomto období se užíval jak spřežkový, tak diakritický pravopis. Spřežkový pravopis, který se dělí na starší a mladší, vznikl ve 14. století. Počátek mladšího datujeme přibližně od 30. let 14. století. Až do konce 14. století byl pravopis rozkolísaný, ustálil se až na jeho konci a užíval se ještě současně s pravopisem diakritickým. Ten se začal užívat v 15. století, i když navržen byl už mnohem dříve než právě spřežkový pravopis, pravděpodobně v roce 1410, a to v traktátu *Orthographia Bohemica*, který je sice tradičně připisován Janu Husovi, avšak jeho autorství není potvrzeno.¹ Cílem bylo odstranit víceznačnost a samozřejmě spřežkové zápisy. *Mikulovská bible* je tedy kombinací diakritického a spřežkového pravopisu. Miroslav Komárek upozornil, že v žádné tehdejší staročeské památce nebylo užito důsledně diakritického pravopisu, ale mimo jiné právě v *Mikulovské bibli* bylo diakritického pravopisu využito hojně (Komárek, 1969, s. 159).

Zápisy a dané příklady ukazují na to, že v textu převládá diakritický pravopis. Objevuje se zde diakritické znaménko v podobě tečky nad písmenem, která je nazývána *punctus rotundus*. Znaménko, které by značilo délku vokálů, se v textu nevyskytuje, což bylo obvyklé u spřežkového pravopisu. Výjimečně se pro znázornění užívalo zdvojení vokálů, ale ani tento prvek není v textu zastoupen.

6.1 Vokály

6.1.1 Vokál u

Vokál *u* je ve zkoumaném textu označován grafémy *u* a *v*. Grafém *u* je používán vždy po konsonantech *f*, *z*, *w*, *r*, *d*, *k*, *l*, *t*, *p*, *b*, *y* a *ch*, a to jak uvnitř tak i na konci slova. Např.: *fū*, *zuzanna*, *fwu*, *ruku*, *widuce*, *kutie*, *spolu*, *potupoge*, *tebu*, *yudka*, *plakachu* aj. Grafém *v* je používán vždy na začátku slov, popřípadě po předponě *ne*, např.: *vftawila*, *vhledala*, *vmru*, *vft*, *nevgdu*, *nevčiniwffi* aj. a také se objevuje v bifonomatickém spojení *ou* v případě slova *dovffanye*. Obě varianty jsou v textu užívány po konsonantech *m* a *n*. V případě hlásky *n* se objevuje litera *v* kromě jednoho případu (*vpadnvti*) vždy na konci slova, např.: *zenv*, *krafnv*, *panv* aj. a grafém *u* je psán vždy v prostřed slova, např.: *naleznuti*, *popadnuti*, *nesuđiwfe* aj. V případě hlásky *m* je grafém *v* používán pouze na konci slova, většinou u zájmen např.:

---

¹ Můžeme se však domnívat, že autorem byl právě Jan Hus z důvodu Husova zájmu o jazyk a jeho funkci ve společnosti, popřípadě by autorem mohl být někdo z jeho blízkosti (Belič, Kamiš, Kučera, 1979, s. 697).

domv, druhemv, nemv, gegimv aj. a litera *u* pouze uvnitř slova *muž* a jeho skloněných tvarech. Zvláštností je, že ve dvou případech se objevuje na konci slova po hlásce *m u*, i když bychom podle písarovy zvyklosti čekali *v*. Jedná se o slova *gegimu* (verš 28) a *nemu* (verš 47).

6.1.2 Vokály i/y

V textu se objevují oba dva tyto vokály. Na začátcích vět se objevuje pouze grafém *y*, ale v jiných pozicích jsou zaměnitelné. Často se objevují i ve stejných slovech obě varianty, např. *kdiž/když, ioachym/yoachym* aj.

6.1.3 Vokál ě

Vokál *ě* je označován spřežkou *ie*, např.: *dieweczce, tobie, bieżaw* aj. Občas je užitá také spřežka *ye* ve slovech *fye*, a *fyeđ*. V textu je také psán jako *e*, a to pouze po konsonantu *ń* ve slovech *fylńeiffi, mńe, pomńela, rańena, ņeku, ņemu* a *ńeho*.

6.2 Konsonanty

6.2.1 Konsonant s

Hlávka *s* je v textu psána čtyřmi způsoby. Nejčastějším z nich je používání litery *f*. Tento grafém je užíván na začátcích a uvnitř slov. Např.: *fobie, fmyśl, wftawila* aj. Pouze jedenkrát se vyskytuje ve funkci předložky: *f materzi* (verš 30). Druhým z nich je litera *s*, používaná převážně na konci slov *čas, nas, hlas, aftrages a cyrus*, dále ve funkci předložky *s otcem, s febu, s ioachymem* aj. Jednou se vyskytuje také ve slově *gest*.

V ostatních dvou způsobech se vždy daný grafém vyskytuje pouze v jednom případě. Zápis *s* způsobem *ff* ve slově *vfflyśal* (verš 47) a v podobě *f* ve slově *fie* (verš 8).

6.2.2 Konsonant ś

Konsonant *ś* se vyskytuje ve třech podobách. Nejčastější je *f* a vyskytuje se pouze uvnitř slov. Např.: *bieśe, waśie, propuśtiege* aj. Druhým nejčastějším způsobem je podoba *ff* vyskytující se uvnitř slov např.: *helchyaśfowu, nawśfaky, niebieśfe* aj. a jednou na začátku slova *śferedna* (verš 63). Poslední podoba je grafém *ś*, který se objevuje pouze na konci slov např.: *znaś, wieś, niezabieś, priediś* aj.

6.2.3 Konsonanty z a ż

Hlávka *z* se ve všech případech vyskytuje v podobě tohoto stejného grafému. Např.: *rozlućte, ofśuzenie, z gich* aj. Hlávka *ż* je kromě jednoho případu, a to slova *żenv* (verš 1), psána vždy pomocí grafému *ż*. Např.: *że, leżiece, moyżieśowa, żide, genż* aj.

6.2.4 Konsonant ř

Tento konsonant se v textu vyskytuje ve dvou podobách, častější z nich je *ř*, např.: *řitili*, *řeklařta*, *řka*, *prigiti* aj. Druhý způsob zápisu je spřežka *rz* vyskytující se celkem třikrát ve slovech *dwerze*, *materzi* a *przieliř*. Zvláštností je, že u slov „*dveře*“ a „*přiliř*“ užívá písař v textu obě podoby.

6.2.5 Konsonant c a č

Hlávka *c* se je v textu psána třemi způsoby. Prvním z nich je grafém *c*, např.: *dceru*, *wiec*, *fudcemi* aj., dále spřežkou *cz*, např.: *otecz*, *mladenecz*, *nicz* aj. a třetím způsobem zápisu je grafém *č* vyskytující se ve třech případech, a to ve slovech *wfickni*, *fwiedečftwie* a *wečeřta*.

Konsonant *č* se vyskytuje ve dvou podobách. Buď pomocí spřežky *cz*, např.: *dieweczce*, *precz*, *czift* aj., nebo grafému *č*, např.: *iablčnem*, *oči*, *čas*, *řpolečnie* aj.

6.2.6 Konsonant j

Pro označení konsonantu *j* jsou v daném textu užívány tři způsoby. Často se střídá *g* a *i* a méně je použito také *y*. Grafém *g* je používán pouze na začátcích a uvnitř slov, nikdy jej nenalezneme na konci slova. Např.: *genž*, *gmeno*, *geden*, *gegi*, *prochazegicy*, *miegiechu* aj. Grafém *i* je užíván ve všech pozicích ve slově. Např.: *iakožto*, *ioachym*, *zaitřeiffi*, *obyčei*, *swoi*, *olei* aj. Poslední způsob, tedy *y*, je také používán ve všech pozicích ve slově. Např.: *yoachym*, *ya*, *bohaboynv*, *poyal*, *ay* aj.

6.2.7 Konsonant w

Tento konsonant je v textu bez výjimky psán grafémem *w*. Objevuje se tedy ve všech pozicích slova i ve funkci předložky. Např.: *hriechowe*, *twogi*, *w babilonie*, *domow* aj.

6.2.8 Ostatní konsonanty

V textu je ojediněle užívána diakritická tečka u písmen *d*, *n*, a *t*, pokud po nich následuje *i* nebo *e*, které při transkripci značí *ě* ve slovech *rođinv*, *odfudili*, *neřudiwře*, *rozřudim*, *ňemv*, *pomňela*, *raňena*, *ňeku*, *mňe*, *ňi*, *řilňeiffi*, *ňeho*, *kňezoma*, *pocťiwieyřfi*, *chťiece*, *řitili*, *nafyřili*, *obrařiw*, *wrařil*, *přewrařilo* a *ťie*. Objevuje se ale také v případě, kdy značí opravdu *d'*, *ň*, *t'*, a to v případě slov *teđ*, *pođ*, *fyed*, *fud*, *ařpoň*, *neboť*, *ať*, *toť*, *wydámeť*, *žeť* a *odkryliť*. Objevuje se také slovo *smří*, kde je měkkostní příznak, který se do současné češtiny udržel pouze v některých východních nářečích (Lamprecht, Šlosar, Bauer 1977, s. 71).

7. HLÁSKOSLOVÍ

V 15. století byla již většina hláskoslovných změn dokončena. K důležitým staročeským hláskovým změnám řadíme především přehlásku $\acute{a} > \acute{e}$, (např. *duša* > *dušie*), dále změnu $g > h$ (např. *noga* > *noha*), k nimž došlo na přelomu 12. a 13. století. Ve 13. století proběhla změna $r' > \acute{r}$ (např.: *star'ec* > *stařec*). Ve 2. a 3. čtvrtině 14. století to potom byla přehláska $u > i$, $\acute{u} > \acute{i}$ (např.: *kupujú* > *kupují*). Všechny tyto změny tedy v textu *Mikulovské bible* proběhly.

7.1 Přehláska $o > \acute{e}$

Přelom 14. a 15. století přinesl přehlásku $o > \acute{e}$. Ve staré češtině následovalo o po měkkých souhláskách v koncovkách mužských vzorů měkkých, dále v příponách $-ov$ u adjektiv přivlastňovacích a $-ov$ a také u sloves vzoru *kupovati*. Ve staročeských památkách existovaly vedle přehlasovaných tvarů i nepřehlasované, až v průběhu 14. století a počátkem 15. století přehlasované podoby přibývaly, ale později zcela převážily tvary nepřehlasované. Přehláska tak nikdy zcela nepronikla (Komárek, 1969, s. 116-118).

Ve zkoumaném textu se vyskytují tvary nepřehlasované v tvarech přivlastňovacích adjektiv, např.: *Helchiášovu*, *Mojžiešova* a ve slovese *vracováše*.

7.2 Ztráta jotace

Tímto procesem je nazývána změna $\acute{e} > e$, která se projevuje více či méně ve všech památkách vznikajících od 14. století. Lze ji vypořádat pouze v textech, kde je užíváno spřežky *ie* či *ye*. Ztráta jotace proběhla chronologicky nejdříve po j , $\acute{n}$, dále po d' , t' , poté po $\acute{s}$, $\acute{c}$ a jako poslední po $\acute{r}$, z , s , c . Do těchto změn nepatří změna po l , která proběhla již ve 13. století. Ztráta jotace proběhla po všech souhláskách kromě retnic b , f , m , p a v , kde se zachovala do nové češtiny² (Komárek, 1969, s. 120-121).

Ve zkoumaném textu *Mikulovské bible* proběhla ztráta jotace po $\acute{z}$ ve slovech *muže*, *ležeti* a *přiběžesta*, dále po $\acute{c}$ ve slovech *obyčej*, *obličej* a *čest* a po $\acute{s}$ ve slovech *všech*, *všecky*, *vaše*, *šeředná* a *uslyšeli*, ale naproti tomu se v textu jednou objevuje i podoba *vašě*. Ztráta jotace po $\acute{r}$ je v textu doložena ve slovech *třetí*, *dveře*, *před*, *řečeno*, *řeč*, *zajtřejší*, *především*, *prostřed*, *převrátilo*, *přetial*, *šeředná* a neproběhla ve slovech *zavřeny* a *shřěšiti*. Po hláске s nedošlo v textu ke ztrátě jotace, dokládají to slova *sě*, *súsědství* a *sěd'*. Naproti tomu již zcela

² Slabší tendence ke změně $\acute{e} > e$ po retnicích, kde se výsledky zachovaly do nové češtiny, jsou v tzv. petáckých nářečích, východně od Litomyšle, např.: *pet*, *bežet* aj. (Komárek, 1969, s. 122).

proběhla ztráta jotace po *c* ve slovech *starce, súdcemi, děveče, vece, vrátce, ruce, srdce* a stejně tak po *z* ve slovech *vcházející, procházející, skrze* a *kněze*.

7.3 Disimilace šč > št'

Od konce 14. století probíhá změna skupiny šč > št', které se dále měnilo na št. Touto změnou došlo k disimilaci hlásek, která se v textu projevuje u slov *zprošťuje, zproštěna* a *propůštěje*.

7.4 Diftongizace ý > ej

Koncem 14. století se stále častěji objevuje místo ý dvojhláska *ej*, především v koncovkách slov. Tato diftongizace pronikala do jazyka nepravidelně a po národním obrození zcela ustoupila ze spisovného jazyka³. Ve zkoumaném textu nejsou doklady této změny, objevují se pouze doklady s ý ve slovech *bohatý, jabloňový, všaký, podobný, jedinýma, mýdlo, ižádný, který (kterým), věčný, tajných, zlých, izrahelským* a *svých*.

7.5 Diftongizace ú > ou

Tato diftongizace je paralelní s ý > ej a probíhala koncem 14. století až do 16. století. Nově vzniklý diftong byl psaný jako *au, av* nebo *aw*. Psaní *ou* bylo zavedeno až po roce 1849 (Lamprecht, Šlosar, Bauer1977, s. 96). Na rozdíl od mluveného jazyka pronikl diftong *ou* do spisovného jazyka do pozice na začátku slov (např. *oučinek*), do dnešní češtiny proniklo např.: *ouško* a v běžně mluveném jazyce např.: *ouzko*.

Ve zkoumaném textu není tato změna obsažena. Objevují se podoby *krásnú, bohobojnú, izrahelskú, někú, svú, sebu, tvú, tebu, dvú, sú, súsedství, túžebnosti, rukú, rodinú, kútě, trnkú, slivú, súd, súdy, súdcemi, súdci, súdciem, odsúzenie, odsúdili, nesúdivše, rozsúdili, naleznúti, upadnúti, popadnúti, vidúce, řkúci, propůštěje* a *stanú*. V textu je zastoupeno bifonematické spojení *ou* v případě slova *doufanie*, ale původní výslovnost tohoto slova byla *do-u-*, jak dokládá i *Malý Staročeský slovník* (Bělič, Kamiš, Kučera, 1979, s. 53).

7.6 Diftongizace ó > uo a monoftongizace uo > ú (ů)

Již v první polovině 14. století se objevoval diftong *uo* na místo původního *ó*. Od konce 14. století se byl diftong nahrazován monoftongem *ú*, popř. *ů*. V 15. století se změna rozšiřovala a diftong *uo* zmizel v 16. století. Při monoftongizaci došlo k oslabení *o*-ové složky, které vyústilo k psaní *ů*, grafici tak nadepsali *o* na *u* (Lamprecht, Šlosar, Bauer1977, s. 99-100).

---

³ Výjimku tvoří několik slov jako např.: *hejkal* či *brejlovec*.

V textu jsem nezaznamenala doklady o proběhnutí ani diftongizace ani monoftongizace. V textu se objevují pouze slova s *ó* *svój*, *domóv*, *bóh* a *rózno*.

7.7 Monoftongizace ie > í

Změna *ie* > *í* se datuje od počátku 15. století. Proběhla ve všech případech s výjimkou nářečí na sever od Opavy. V diftongu *ie* se postupně vydělovala i-ová složka. V psaném jazyce tato změna probíhala pomalu, v mluveném jazyce se pravděpodobně před koncem 15. století diftong *ie* již nevyslovoval (Lamprecht, Šlosar, Bauer1977, s. 97-8).

Ve zkoumaném textu se stále ještě objevují podoby s diftongem *ie*, např.: *přieliš*, *dřieve*, *Mojžiešova*, *doufanie*, *nepravie*, *svědectvie*, *volanie*, *přítelé*, *ležiece*, *vchazieše*, *mluviece* aj. Objevuje se jediný doklad úženi, a to v případě zájmena *její*, které má v nominativu obě podoby, tedy *její* i *jejie* (toto zájmeno bylo původně nesklonné, ale o tom podrobněji v kapitole 8.1.3).

7.8 Úženi é > í

Nejstarší doklady úženi *é* > *í* jsou již ze 14. století, ale až do 16. století jich je velmi málo. Pronikalo pomalu do spisovného jazyka, nejpozději potom v slabice *lé*, kde mizí až v 18. století. Změna proběhla v největším rozsahu po měkkých souhláskách a v ostatních případech nepravidelně, dodnes máme např.: *polévka* / *polívka*. V českých a středomoravských nářečích se změna provedla důsledně, jinde zůstaly podoby s *é*., popř. *e* (Komárek, 1969, s. 170-171).

Nenalezla jsem žádnou podobu, která by dokazovala, že v textu došlo k úženi.

7.9 Změna aj > ej

Změna probíhala v 15. - 16. století a vrcholu dosáhla v 17. století. Těžeslabičné *aj* se měnilo v *ej*, ale různoslabičná kobnice *a + j* se neměnila, např.: *vajce* > *vejce*, ale v genitivu *vajec*. Pravidelnost změny byla narušena analogií příbuzných slov a jinými tvary téhož slova, tedy např.: *tajný* > *tejnej* má příbuzná slova jako tajemství, tajit a došlo k vyrovnání a navrácení podoby *tajnej* / *tajný* (Komárek, 1969, s. 175). Změna proběhla ve všech českých a moravských nářečích kromě východomoravských a slezskomoravských, kde se vyskytují podoby např.: *najlepší*, *daj* aj. (Lamprecht, Šlosar, Bauer1977, s.102).

Ve zkoumaném textu se vyskytují pouze podoby slov s *aj*, a to *zajtřejší*, *tajných* a objevuje se také citoslovce *aj*.

7.10 Protetické v a h

Protetické *v* se v češtině začalo objevovat ve 14. století, novodobé rozšíření pochází až z 16. století a ve zkoumaném textu není obsaženo. Do novodobé spisovné češtiny nebylo přijato. Protetické *h* vznikalo především před vokály *e, i, o, u* a také i před souhláskami *r* a *ř*. Nejstarší doklady pocházejí rovněž ze 14. století. Omezeně se vyskytuje dodnes v nářečích, např. chodském. V textu je možné uvažovat o protezi v případě jména *Helchiáš*, které se vyskytuje i v podobách bez *h*.

7.11 Ostatní hláskové jevy

Slabikotvorné souhlásky *r* a *l* se často vyslovovaly s průvodními vokály, které zřejmě stály před nebo za *r* a *l* v průběhu 11. - 14. století. Zápis byl různý, používal se zdvojený zápis *rr, ll*, dále s průvodním vokálem, nejčastěji *ir, yr, il, yl*, méně pak *ri, ry, li, ly* a postupně pronikala také grafika *er* po souhláskách *č* a *ž*. Zřídka je možné nalézt užití *ur, ul* a *ru* a grafika *lu* je nepravidelná. Objevovala se také grafika, kde se slabikotvorné *r* a *l* psalo jako *r* a *l*. Ve zkoumaném textu jsou pouze podoby *r* a *l*, např.: *nepravého, skrze, plna* aj.

Z počátku 14. století pocházejí první příklady asimilace znělosti ve skupinách párových souhlásek. Přibývá jich převážně v 15. století. Do psané podoby pronikla asimilace jen omezeně, proto se v textu nevyskytuje žádný doklad.

7.12 Shrnutí

Na závěr této kapitoly bych chtěla shrnout nejdůležitější zjištěné hláskové změny. Co se týče přehlásky *o > ě*, nebyl v textu nalezen žádný přehlasovaný doklad, ale protože po proběhnutí této změny opět převládaly nepřehlasované tvary, nelze jednoznačně určit, zda změna proběhla či nikoliv. Co se týče ztráty jotace, tak po *š* a *ř* se objevují obě podoby. Můžeme se tedy domnívat, že změna právě probíhá, i když ztráta jotace po *š* je řazena do starší etapy oproti hláskám *ř, z, c, s*, u kterých k ní došlo po *z* a *c*, ale neproběhla po *s*. Pokud se tedy *Mikulovská bible* datuje do konce 15. století, je překvapující, že ztráta jotace neproběhla v plném rozsahu.

Konec 14. století přinesl změnu *šč > šť*, která je v textu důsledně provedena a také diftongizaci *ý > ej*, jejíž doklady naopak v textu nejsou a objevují se pouze monoftongizované podoby s *ý*. Jak již bylo řečeno, paralelně se změnou *ý > ej* probíhala také diftongizace *ú > ou*, jejíž podoby také nejsou v textu zastoupeny. Zvláštností je, že se v textu neobjevuje ani diftong *uo*, který se začal objevovat již v polovině 14. století. Poslední uvedená změna, tedy

aj > *ej* naplno převládla až v 17. století, proto není překvapující, že v textu nejsou podoby s *ej*.

Toto je tedy možná jeden z hlavních důvodů, proč nelze *Mikulovskou bibli* přesně datovat na základě hláskoslovných jevů. Nejsou provedeny některé změny probíhající ve 14. století (především *ó* > *uo*), naproti tomu je však v textu hojně užíváno diakritických znamének. Hláskoslovná podoba úryvku by odpovídala spíše dřívější dataci (Komárkově), než jakou uvádí Kyas.

8. TVAROSLOVÍ

Následující kapitolu jsem rozdělila na dvě části. První je část o tvarech jmenných, tedy o deklinaci a druhá o tvarech slovesných, tedy o konjugaci.

8.1 Jmenné tvary

Starší čeština rozeznává tři druhy deklinace, a to jmennou, zájmennou a adjektivní neboli složenou. Podle jmenné se skloňovala substantiva, některá adjektiva⁴, omezeně také participia a číslovky. Podle zájmenné se skloňovala starší zájmena a některé číslovky a podle adjektivní adjektiva a některá zájmena (mladší), substantiva a číslovky. Adjektivní deklinace je nazývána také složená, protože její koncovky vznikly skládáním adjektivních deklinačních jmenných koncovek s tvary zájmen *jъ, ja, je*. V 10. století při stahování, vznikly z těchto tvarů nové koncovky s dlouhými vokály. Některé tvary byly převzaty z jiných deklinačních typů (Lamprecht, Šlosar, Bauer1977, s. 170).

Jmenné tvary vyjadřují gramatickou kategorii rodu, popř. životnosti, čísla a pádu. Starší čeština měla stejně jako dnes 7 pádu, které se vyjadřovaly různými koncovkami⁵. Oproti novodobé češtině měla však starší čeština trojí gramatickou kategorii čísla. Kromě singuláru a plurálu ještě duál, který zanikl v 16. století. Jsou doloženy pouze tři deklinační typy duálu. Jedná se o nominativ-akuzativ-vokativ, genitiv-lokál a dativ-instrumentál. Do dnešní češtiny se zachovaly tvary, které nyní plní funkci plurálu, tedy číslovky *dva, oba* a ve tvaru *stě (dvě stě)*, v substantivech označujících párové části těla *oči, uši, ruce, nohy, kolena, ramena* aj. a v koncovce *-ma* v instrumentálu pl. substantiv v mluveném jazyce *pánama, ženama, městama* a pod.

Na typ skloňování substantiva neměl původně rod vliv. Důležité bylo zakončení kmene. Vliv rodu dnešního stavu se ustálil až v 17. století. Základní třídění je kmenové a sekundární rodové. Rozdíly v životnosti byly zpočátku pouze v rozlišení agentu a patientu, tedy nominativu a akuzativu (Lamprecht, Šlosar, Bauer1977, str. 118-121). Životnost se tedy vyvinula pouze u maskulin, protože jen málo neuter vyjadřovalo osoby a feminina označující živé bytosti měly v nominativu a akuzativu různé koncovky.

8.1.1 Substantiva

Mužské kmeny se vydělují na sedm samostatných deklinačních typů samohláskových, a to na u-kmeny (v současném stavu splývají s o-kmeny), o-kmeny (současný typ *pán, hrad*),

⁴ Jednalo se o tzv. jmenné nebo krátké tvary adjektiv.

⁵ Zřídka i jiným způsobem. U deklinace zájmenné se pád vyjadřuje různými slovními základy (Bauer, Lamprecht, Šlosar, 1977, s. 114).

jo-kmeny (současný typ muž, stroj), ъjo-kmeny (zanikly), a-kmeny (současný typ předseda), ja-kmeny (současný typ soudce) a ъja-kmeny (v současném stavu splývají s adjektivními).

V textu se kromě několika případů skloňují maskulina singuláru a plurálu podle současných vzorů. Výjimky tvoří N *hřiechové*, kdy koncovka *-ové* byla pravidelná u u-kmenů⁶. Dále G *lida* dříve převládala koncovka *-a* u hromadných substantiv a G *súdcí*, D *súdciem* a I *súdcemi*, které je skloňováno podle ja-kmenové deklinace, v současné češtině je ovlivněno mužskou deklinací.

Ženské kmeny se dělí na pět samohláskových deklinačních typů, a to na a-kmeny (současný typ žena), ja-kmeny (současný typ růže), ъja-kmeny (zanikly, zbylo pouze paní), i-kmeny (současný typ kost) a ů-kmeny (zanikly). V textu se všechny feminina singuláru a plurálu skloňují stejně jako v současné češtině.

Samohláskové deklinační typy kmenů středního rodu jsou tři, o-kmeny (současný typ město), jo- kmeny (současný typ moře) a ъjo-kmeny (současný typ stavení). V textu jsou nejvíce zastoupeny neutra ъjo-kmenů a jsou dodrženy pádové koncovky současné češtiny.

Souhláskové deklinační typy se rozlišují na mužské n-kmeny a t-kmeny, dále na n-kmeny, nt-kmeny a s-kmeny střední a r-kmeny ženské. V textu se objevuje např. ženský r-kmen *máti* či střední s-kmen *nebe*. Kromě nt-kmenů (současný typ kuře) souhláskové deklinace zanikly.

Ve zkoumaném textu se hojně vyskytují duálové tvary. V případě substantiv jsou to maskulina *stařec* a *kněz* a femininum *děvečka*. Maskulina jsou zastoupena v N *starce*, *kněze* G *starcí* D *knězoma* a A *starce*, který je shodný s dnešním plurálem. V deklinaci feminina *děvečky* v duálu se objevují tvary N *děvečce*, D *děvečkama* a podoby instrumentálu *děvečkama* i *děvečkoma*, protože koncovka *-oma*, podle o-kmenů, se od 14. století místo *-ama* objevovala často (Gebauer, 1960, s. 178). Zvláštností je, že v případě akuzativu se objevuje, jak varianta duálu *děvečce*, tak plurálu *děvečky*.

8.1.2 Adjektiva

Stejně jako u substantiv se také adjektiva skloňovala podle kmenových deklinací. Jmenná deklinace si zachovala do starší češtiny pouze o-kmeny a jo-kmeny mužského a středního rodu a a-kmeny a ja-kmeny rodu ženského. Zčásti se zachovala i stažená deklinace

---

⁶ Tato koncovka se časem vymezila do knižních podob a do nářečí. Z koncovky se stalo řídce *-oví*, ale většinou zůstávalo neuzúženo. Vedle *-ové* se objevovala podoba *-ovie* (Gebauer, 1960, s. 48-49).

(ьjo-kmeny mužské a střední a ъja-kmeny ženské), která splývala se složenou a zřídka u-kmenová. Deklinace o-kmenů a a-kmenů se nejlépe zachovala v přivlastňovacích adjektivech, v textu jsou zastoupeny podoby *Mojžiešova, Helchiášovu, Helchyášově, Joachimova a Joachimově*. V jiných tvarech ve starší češtině ustupovali. Vyskytovaly se v doplňku, tedy ve jmenné části predikátů a ojediněle v přívlastku. Jo-kemnová a ja-kmenová deklinace se zachovala nejlépe u adjektivních komparativů a superlativů, v textu se objevují podoby *silnější, poctivější, starším, starších a mladšieho* a u několika ostatních adjektiv. Do ъjo-kmenové a ъja-kmenové deklinace patřila adjektiva druhově přivlastňovací, v textu podoba *boží* a ojediněle i jiná.

Složená deklinace se rozděluje na tvrdou a měkkou. Tvrdá je odvozena od o-kmenů a a-kmenů. Většina staročeských tvarů je shodná s dnešními, proto v textu není užita žádná odlišná podoba. Měkká deklinace je odvozena od jo-kmenů a ja-kmenů. Rozdíly oproti dnešním tvarům jsou především hláskové a v textu se kromě tvarů, kde neproběhly hláskové změny (např.: *krásnú, zadnie* aj.) neobjevují tvary, které by neodpovídaly současnému stavu.

8.1.3 Zájmena

Zájmena se rozdělují na bezrodá, což jsou osobní zájmena (1. a 2. os všech čísel) a zvrtné zájmeno a rodová, která se dále dělí na starší a mladší. Ta starší vyjadřují dvojí rod, osobní a věcný. Mladší vyjadřují tři rody.

Osobní zájmena se v textu vykytují velmi hojně. Oproti dnešnímu skloňování se vymykají především duálové tvary G *nají* D *náma, nima, jima* A vy I *náma*. Naproti tomu se objevují neduálové tvary tam, kde bychom je očekávali, a to ve větách *té věci svědkové jsme my; a když my běchva v kútě sadu* a dále podoba zájmena *oni* v dativu, kde se dokonce v jedné výpovědi objevuje jak varianta plurálu, tak duálu *I učinilesta, jakož jim bieše rozkázala, zavřeleta dveře sadové a vyšlesta skrze zadnie vrátce, abyšta přinesle to, což jima byla kázala*.

Co se týče přivlastňovacích zájmen, jsou v textu zastoupeny převážně podoby, které se shodují s dnešními (samozřejmě po proběhnutí hláskových změn), např.: G *svého* A *svú* L *tvém* I *svú*, ale objevuje se i tvar *jich* ve spojení z *jich úst*, které tvaru *jejich* ustupovalo zvolna a vyskytovalo se i v nové češtině. Dále se objevují spojení, kde není shoda jako v současné češtině jako *oči svoji, hřiechové tvoji a ruce svoji*. V textu je zastoupeno také zájmeno *jejie* ve tvarech N *jejie* i *její* G *jejie* D *jejiemu* A *její* a I *jejím*. Ze zájmena *jejie* vzniklo úžením *její* a z genitivů se vyvinulo adjektivní posesivum (Gebauer, 1960, s. 476). Původně bylo zájmeno

nesklonné, ale podobalo se adjektivům typu *pešie* a převzalo od nich koncovky složené deklinace (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 167).

Hojně zastoupená jsou také tázací a vtažná zájmena, zejména tvary *jenž*. Jsou to tedy zájmena *jenž, ježto, jehožto, jež, jížto, jižto, nichžto, jakož, jakožto, který, kterým, co* a *což* a většina z nich je tedy stejná jako v současné češtině. Dále jsou v textu zastoupena ukazovací zájmena a všechny tvary se shodují s dnešními, např.: *tu, to, tato, toho* a také se objevuje duálové *ta*. V textu se objevují také záporná a vymežovací zájmena *ižádný, ižádného, nic, vši, všech, všechny, všichni* či dnes neobvyklý N *všickni*.

8.1.4 Číslovky

V textu jsou nejvíce zastoupeny základní číslovky, nejčastěji jejich duálové tvary N *dva, oba* G *dvú* nebo D a I *dvěma*. Dále se objevují tvary číslovky *jeden* v N a A, které jsou shodné s dnešními. V textu se několikrát vyskytují i řadové číslovky, které se nijak neliší od nynější češtiny N *třetí* G *druhého* D *druhému* a L *druhém*.

8.2 Slovesné tvary

Staročeská tematická slovesa rozdělujeme do pěti tříd, podle zakončení přítomného kmene. Tyto třídy se dále dělí. Často však u sloves docházelo k třídním přesunům, protože probíhaly hláskové změny. Atematických sloves, tedy sloves bez kmenotvorné přípony v přítomných tvarech měla staročeština pět: *věděti, dáti, jiesti, jmieti* a *býti* (Dostál, 1967, s. 24-25).

Staročeská slovesa vyjadřovaly tyto gramatické kategorie: osobu, číslo, způsob, čas, slovesný rod a vid⁷.

8.2.1 Gramatická kategorie osoby, čísla a způsobu

Kategorie osoby rozlišují staročeská slovesa tři, pro které měl jazyk několik koncovek. Ve zkoumaném textu jsou užity všechny osoby, nejčastěji však 3. os. sg.

Gramatická kategorie čísla rozlišovala ve starší češtině kromě singuláru a plurálu také dvojné číslo - duál. Duálové tvary postupně zanikly v 15. století. V textu je samozřejmě zastoupen jak singulár, tak i plulár, např.: *neučiním, vyslala, sme, zastyděli* aj, ale objevuje se také hojně duál, jak již bylo řečeno, ve spojení se slovy stařec, kněz a děvečka, např.:

---

⁷ Kategorie slovesného vidu je kategorií spornou, jelikož stojí na pomezí gramatiky a lexikologie. Někteří lingvisté jako například Machek ji řadí spíše do lexikální složky jazyka, ale například Dostál ji považuje za gramatickou (Dostál, 1967, s. 171-172).

ustavena sta dva starce, vídášta ji ta dva starce, biešta oba raněna, přišla sta také dva kněze aj.

Starší čeština rozlišovala všechny tři druhy slovesného způsobu. Indikativ je v textu zastoupen nejčastěji např.: *a bieše muž, jenž bydlěše aj.*, objevuje si i imperativ např.: *pod'me, zavřete, povol, směš, pošlete, vraťte, pod', sed', sud', rozlučte a pověz*, dokonce i imperativ duálového tvaru *přinesta*, který bychom v textu očekávali i v podobách *pod'mě* a *zavřete*. V textu je zastoupen také kondicionál, který byl tvořen pomocí l-ového participia a slovesa *býti* v aoristovém tvaru. V textu je zastoupen nejčastěji v duálových tvarech *abyšta neviděla, abyšta vídala, byšta ji mohla naleznúti, abyšta přinesle, abyšta zahubila, byšta spravovala, aby viděli* a v plurálu *aby učinili, aby odkryliť, aby se nasýtily a aby přet'al*. Minulý kondicionál se ve staročeských památkách příliš nevyskytoval, v textu je doložen pouze jednou *by byšta sě skryla*.

8.2.2 Gramatická kategorie času

Gramatická kategorie času byla ve starší češtině rozvinutější než v dnešní době. Vedle přítomku a futura existovalo několik časů minulých. Byl to aorist a imperfektum, ty patřily k časům jednoduchým, které zanikly v průběhu 14. století. Dále se k nim řadily časy složené neboli opisné, tedy perfektum a plusquamperfektum⁸ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 175).

V přítomku byla u všech tematických sloves v 1. os. sg. původně koncovka *-u* ve 3., 4., a 5. třídě a od poloviny 14. století koncovka *-i*. Koncovka *-m* pronikla koncem 14. století, původně byla pouze u atematických sloves. V 1. os. pl. používala starší čeština koncovky *-m, -me, -my*. Ve 3. os. pl. byla ve všech třídách kromě 4. užívána koncovka *-ú*, ta se pak diftongizovala buď na *-ou* (po tvrdých souhláskách) nebo přehlasovala na *-í* (po měkkých souhláskách). Ve 4. třídě byla koncovka *-ie*, která se monoftongizovala na *-í*. Duálové tvary užívaly pro všechny osoby dva tvary ve všech časech, a to koncovku *-vě, -va* v 1. os. duálu a koncovku *-ta* ve 2. a 3. osobě duálu.

Přítomek je v textu zastoupen v přímé řeči *nevidí, děje, sme, znáš, sú, jest, sem, potupuje, propouštěje, čeká* a jednou ve vyprávění ve větě *a poděkovali sú pánu, jenž **zprošťuje** naději*.

Jak již bylo řečeno, jeden z jednoduchých minulých časů je aorist. Tento čas vyjadřuje ukončený minulý děj. Převážně byl tvořen od sloves dokonavých, od infinitivního kmene.

---

⁸ neboli antepreteritum - vyjadřuje předminulý děj

Starší čeština rozlišovala dva druhy aoristu. Asigmatický a sigmatický. Asigmatický aorist byl tvořen do sloves, kterým infinitivní kmen končil souhláskou⁹, tedy od sloves první a druhé třídy. Sigmatický aorist měl původně ve většině přípon *-s-*, které se zpravidla ve starší češtině změnilo na *-ch-*.

Mezi slovesné složené tvary je řazeno perfektum neboli složené préteritum, které je tvořeno l-ovým participiem a indikativem přítomnosti *jest* nebo *sú*. Od počátku 16. století se začalo užívat perfektum pouze s přídělníkem. Dalším užívaným tvarem bylo plusquamperfektum vyjadřující děj, který se stal před jiným minulým dějem. Bylo utvářeno spojením l-ového participia s tvary slovesa *býti* v minulých časech.

V textu je užito perfektum, aorist, imperfektum i plusquamperfektum. Nejvíce je v textu zastoupeno perfektum, celkem 90x. Objevuje se ve složeném tvaru *s jest* nebo *sú* jako *vyšla jest*, *vzvolal jest*, *povstali sú*, *osúdili sú* aj. a zřídka i samostatně, a to 5x v 3. os. sg. *pojal*, *byl*, *pustila*, *přišel*, *řekl* a jednou ve 3. os. pl. *chválili*. Nejvíce je perfektum zastoupeno v 3. os. sg. (37x), po té v 2. a 3. os. du. (21x), 3. os. pl. (18x), 2. os. sg. (8x) a v 1. os. du. (6x).

Aorist a imperfektum je v textu užíván oproti perfektu méně. Aorist se v textu objevuje 12x, nejčastěji v 3. os. sg. *vece* (6x), *otevře* a *popatři* a dále v duálu *vecesta*, *večesta*, *zapálista* *sě* a *vzvložista*. Imperfektum je v textu zastoupeno 23x, také se nejvíce objevuje v 3. os. sg. *bieše* (4x), *bydlěše*, *jmějieše*, *vracováše*, *vcházieše*, *prochodieše*, *nebieše*, ale také 3. os. pl. *scháziechu*, *zdajiechu*, *přichodiechu*, *mějiechu*, *kázachu* a *mluviechu*. Duál imperfekta je zastoupen v podobách *chodiešta*, *vídášta*, *hledášta*, *přiběžesta* a v 1. os. *biechva*.

V textu je také zastoupeno 7x plusquamperfektum, z toho dvakrát složené spojením imperfekta a l-ového přídělníka, vždy v 3. os. sg. *bieše rozkázala*, *uhádal bieše* a pětkrát spojením perfekta a l-ového přídělníka v duálu *byla sta se skryla*, *byla sta učinila* a v 3. os. sg. *byla kázala*, *byl přišel* a *sě byl skryl*. Ve dvou případech *aby viděli*, *co by to bylo* a *který by to byl mládenec*, které se v textu objevují, není jasné, zda se jedná o plusquamperfektum složené spojením aoristu *by* a l-ového přídělníka nebo o kondicionál.

---

⁹ v případě sloves typu tisknutí byl tvořen od kořene, protože kmenotvorné -nú- bylo odsouváno

Budoucí čas se objevuje pouze několikrát, a to také pouze v přímé řeči *budu mýti, nebudeš chtietí, vydámeť, učiním-li, neučiním, neujdú, stanú sě, umru, rozsúdím, nezabieš*¹⁰ a *rozetne*.

8.2.3 Neurčité tvary

Jedním z neurčitých tvarů je infinitiv, který je zakončený na *-ti* nebo v několika případech na *-ci*. V textu je infinitiv doložen nejčastěji ve spojení s modálními, pomocnými či jinými slovesy *chtieće ležeti, byšta mohla naleznúti, chtěla sě mýti, nechtěla jest pověděti, styděšta sě pověděti, budu mýti, nebudeš chtietí, nemohla popadnúti, kázal jest přijíti* a dvakrát ve funkci podmětu ve větě *Ale lépe jest mně bez skutka **upadnúti** v ruce vaše, nežli **shřěšiti** před obličejem božím*. Supinum, tedy tvar tvořený od nedokonavých sloves s koncovkou *-t*, v textu zastoupen není.

Dalšími neurčitými tvary jsou participia. Prvním z nich je participium nt-ové, které je v současné češtině zastoupeno přítomným přechodníkem. V textu je užito několikrát, a to *vcházejíci, procházejíci, vidúce, plačící, vezma, jest ležieće, bojieće sě, mluvieće, majíce* a ve spojení s imperfektem *bieše maje*. Dalším participiem je s-ové, dnešní přechodník minulý. V textu je zastoupeno v podobách *vzdechši, biežav, vstavše, neučivši, obrátiv sě* a *nesúdivše*. Neurčitým tvarem je také participium n-ové a t-ové, tedy pasivum. V textu jsou doloženy ve spojení s imperfektem *bieše raněna, bieše otevřeno a bieše zakryta*, dále s perfektem *ustavena sta, nebylo řečeno a byla rozdělěna* a s přítomnými tvary sloves *zavřeny sú, vedena jest, zproštěna jest, nenie nalezena a učiněn jest*.

8.3 Shrnutí

V části zabývající se deklinací bylo nejzajímavější pozorovat deklinační podoby duálových tvarů, především substantiv a zájmen. Důsledně jsou zastoupeny duálové tvary, kromě několika výjimek, kdy v textu objevují i současné plurálové podoby nebo se duálové tvary neobjevují na místech, kde bychom je čekali. Tento jev, tedy nedodržení duálových tvarů se projevuje i u sloves.

V textu jednoznačně převažuje minulý čas (přítomný a budoucí je využit především v přímé řeči). Nejvíce je užito perfektní, oproti aoristu a imperfektu je jeho počet více než dvojnásobný, perfektní je zastoupeno 90x a aorist s imperfektem mají dohromady 35 výskytů. Z minulých časů je v textu i 7x plusquamperfektní. V ukázce se druhy minulých

---

¹⁰ Proběhlo stažení *bye > ie* a monoftongizace *ie > í* a toto sloveso se zařadilo do 4. třídy, ale později došlo vlivem analogie s nestaženým tvarem *kryješ* k obnovení původních tvarů *s j* (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 186).

časů libovolně střídají a nejsou zde žádná pravidla pro jejich užívání. I když je užití aoristu a imperfekta nižší než perfekta, stále je ho v textu vzhledem k dataci poměrně hodně. Bylo by tedy opět k zamyšlení, zda se nepřiklánět spíše ke Komárkově dřívější dataci, tedy do počátku 15. století.

9. SKLADBA

Důležitou okolností pro vývoj syntaxe byl vznik spisovného jazyka, jehož počátky jsou datovány na konec 13. století. Vliv na zrod spisovné češtiny měla především latina. Při překladu latinských větných konstrukcí se vytvářely odpovídající české konstrukce, které se přizpůsobovaly prostředkům mluveného jazyka nebo vznikaly zcela nové. Kromě latiny měla na skladbu češtinu také vliv němčina, například převzetí některých modálních sloves (musiti, drbiti) a tím rozšíření větné struktury na dvojčlennou. Syntaktický vývoj probíhal nejvíce ve spisovné formě, tedy v písemných památkách, protože v mluvené formě jsou nároky na skladbu nižší.

Jak již bylo řečeno, spisovná čeština se formovala na konci 13. století. Až do počátku 15. století je tato doba považována za období vzniku a rozvoje spisovného jazyka a ustálení syntaktických prostředků. Změny, především ve výměnách spojovacích prostředků, nastaly v době husitské až do začátku 16. století, kdy se psaný spisovný jazyk přibližuje k mluvenému (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 229 - 231).

9.1 Typy vět podle postoje mluvčího

Podle postoje mluvčího k obsahu sdělení se ve starší češtině rozlišovaly věty oznamovací, tázací, rozkazovací a přací.

Ve zkoumaném textu jsou nejvíce zastoupeny věty oznamovací se slovesem v indikativu (*A bieše muž, jenž bydléše v Babyloně a jméno jeho Joachim. I pojal sobě ženu jménem Zuzannu, dceru Helchiášovu....* aj.) nebo kondicionálu (*abyšta přinesle to, což jim byla kázala, přišla sta také dva kněze [...] abyšta ji zahubila* aj.). Mezi oznamovací věty patří i citově zabarvené zvolací věty, v textu se objevují v přímé řeči „***Ale lépe jest mně bez skutka upadnutí v ruce vaše, nežli shřěšiti před obličejem božím.***“ *I vzvolala jest velikým hlasem Zuzanna. nebo I zvolal jest velikým hlasem a řka: „Čist sem já od krve této.“*. Citové zabarvení umocňuje sloveso *zvolati*, které předchází nebo následuje.

Ve starší češtině neexistoval opisný rozkazovací způsob a k vyjádření rozkazu 3. osobě sloužil prostý imperativ. Opisný imperativ se začal šířit až od počátku 15. století. Tvořil se částicí *ať* nebo *necht'* a indikativu (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 235). V ukázce je několik rozkazovacích vět v přímé řeči. *přinesta mi olej a mýdlo a dveře sadové zavřete, povol náma a směs se s náma, vraťte se na súd, pod' a sed' prostřed nás a sud' nám, rozlučte je na różno od sebe podál, pověz, nevinného a pravého nezabieš* a objevuje se i koncové *t'* ve větě *vydámeť svědecstvie proti tobě*.

Tázací věty jsou v textu také pouze v přímé řeči. Zastoupeny jsou doplňovací otázky obsahující tázací zájmeno např.: *Která jest to řeč, jižto si mluvil?* a také souvětí kombinující zjišťovací otázku pomocí částice *-li* (první část věty), rozkazovací větu a doplňující otázku *Protož již viděl-li si je, pověz, pod kterým si je stromem viděl spolu mluviece sobě?*

9.2 Vztah souřadicí a podřadicí

Spojky se rozlišují podle souvětí, ve kterých se vyskytují na souřadicí a podřadicí spojky. Souřadicí spojky jsou neohebné. Podřadicí jsou ty slova, jimiž se připojuje věta podřízená k větě řídící (Gebauer, 2007, s. 674). Ve zkoumaném textu se objevuje jak vztah souřadicí, tak podřadicí.

9.2.1 Vztah souřadicí

Nejvíce je v textu užito spojek *a* a *i*, protože celý text je postaven tak, že věty na sebe navazují a řetězí se. Spojka *a* postupně vytlačovala spojku *i* a dnes je *i* ojedinělé (Bauer, 1960, s. 34-35). V textu nedochází ke komplikovaným větným strukturám, a proto tyto spojky (užité samostatně) značí pouze slučovací poměr *vcházieše Zuzanna a prochodieše se po jablečném sadu muže svého, zavřeleta dveře sadové a vyšlesta skrze zadnie vrátce, sešla sta se spolu i ztázavše jeden na druhém příčiny, vstala sta dva starce i přiběžesta k nie i vecesta aj*.

V textu je užíváno *a* a *i* také jako v navazovací funkci. Bauer se k tomuto užití vyjadřuje tak, že na frekvenci navazovacího *i* v biblických textech mohla mít pravděpodobně vliv předloha (Bauer, 1960, s. 37) *I prišiel k nie mládenec, I uvěřilo jest jima množstvie jako starším lida a súdciem, A aj teď umru, A obrátiv se vešken lid k němu vece aj*. *A* je navíc několikrát užito ve spojení s příslovcem času *tehda* (popř. *tehdy*) *A tehda sta spoločně ustavila čas, A tehda vzdechši Zuzanna i vece, A tehdy zvolala jest Zuzanna velikým hlasem a řkúci*.

Spojka *nebo* se užívá především ve vylučovacím poměru, ale ve zkoumaném textu zastupuje vždy poměr důvodový *Úzkosti sú mi se všech stran. Nebo učiním-li to, smrt mi jest., Pod' a sed' prostred nás a sud' nám, nebo tobě jest dal böh čest starosti., Upriemo si selhal v tvú hlavu. Nebo aj anjel boží vezma odsúzenie od něho, rozetne tě na poli*.

Spojka *neboť* a *neb* se také objevuje pouze v důvodovém poměru *Neboť čaká anjel boží maje meč, aby tě pretial na poli a zabil vy. I pojal sobě ženu jménem Zuzannu, dceru Helchiášovu, krásnú prieliš a bohobojnú. Neb otec její i máti když sú byli spravedliví, učili sú dceru svú podle zákona Mojžiešova., aniž sta pověděla sobě spolu túžebnosti své. Neb se stydiešta pověděti sobě požádanie svého, chtěla se mýti v sadu, neb vedro bieše, aj*.

Spojka *ale* se je v textu zastoupena čtyřikrát, a to v odporovacím poměru, v případě první věty ve spojení se spojkou *pakli* *A pakli neučiním, neujdou rukou vašich. Ale lépe jest mně bez skutka upadnutí v ruce vaše, ony bojí se, mluvím s vámi, ale tato dcera, judka, netrpěla jest nepravosti vaší.* Spojka *ale* se však užívala i ve smyslu slučovací nebo prostě jen přiřazovala další větu (Gebauer, 2007, s. 680). *Ale Zuzanna břeše rozkošná přelíš a krásné tváři. Ale tuto když sva popadla, otázala sva jě, který by to byl mládenec.*

Spojky *ani, aniž* spojují záporně souřadně *abyšta neviděla nebe ani na spravedlné sudy pomněla a tak blázniví synové izrahelští, nesoudivše ani co pravého jest poznávše.* Objevuje se i v odporovacím souvětí¹¹ *A břešta oba raněna jejím milováním aniž sta pověděla sobě spolu túžebnosti své.*

9.2.2 Vztah podřadící

Spojka *aby* je součástí kondicionálu a v textu uvozuje vedlejší věty, a to příslovečně účelové *uchýlila sta oči svoji, abyšta neviděla nebe ani na spravedlné sudy pomněla, I hledášta toho na však den snažnějše, abyšta ji vídala., vyšlešta skrze zadnie vrátce, abyšta přinesle to aj., a jednou vedlejší větu předmětnou Tehda ti nepraví kázachu, aby jí odkrylit obličej její.*

V textu uvozuje spojka *že* vedlejší větu předmětnou *I ustavena sta dva starce súdcemi toho léta, o nichžto jest mluvil pán, že vyšla jest nepravost z Babylona od starších súdcí, ty vieš, že křivé sú proti mně vydali svědectvie, neb uhádal břeše je Daniel z jich úst, že sú z svých úst křivé svědectvie pověděli.* Dále nahrazuje *protože* ve vedlejší větě důvodové *scháziechu se k němu všichni Židé, proto, že¹² všech poctivější byl, A jeho sva nemohla popadnutí, že silnější břeše nají, Helchiáš i žena jeho chválili boha za svú dceru[...], že nenie nalezena do nie šeredná věc a vedlejší větu přívlastkovou vydámet' svědectvie proti tobě, žeť jest byl mládenec s tebou a že si pro tu příčinu vyslala děveče od tebe.*

Spojka *když* uvozuje buď vedlejší větu příslovečnou časovou *a když sta vyšle děveče, vstala sta dva starce, a když sta mluvila starce, zastyděli sú se pacholci aj.* nebo vedlejší větu příslovečnou podmínkovou *A když sta byla rozdělena jeden ot druhého, zavolal jest jednoho z nich.* V jednom případě je uvedeno pouze *kdy* ve významu *když*, a to *a kdy sta se vrátila, sešla sta se spolu.*

¹¹ Ve staročeských památkách je možné nalézt doklady o užívání spojky *aniž* (popř. také *i, ani, ni, niž*) v odporovacím souvětí, kdy jde o omezovací odstín s odstínem přípustkovým (Bauer, 1960, s. 58).

¹² Spojka *protože* vznikala právě z takových případů kdy po slově *proto* následuje *že* (tamtéž, s. 290).

V textu jsou zastoupeny věty vztažné se zájmenem *jenž a bieše muž, jenž bydlěše v Babyloně, I přišel k nie mládenec, jenžto se byl skryl, poděkovali sú pánu, jenž zprošťuje naději majíce v se, přichodiechu k nima všickni, jižto mějiechu súdy* aj. Dále také věty s tvary zájmena *který, vyšla jest nepravost z Babylona od starších súdcí, kteřížto se zdajiechu byšta spravovala lid, a nebieše tu ižádného kromě dvú starcí, kterážto sta se byla skryla* aj., s tvary zájmena *co abyšta přinesle to, což jima byla kázala, a toho nic neučinivši, což sú tito zlostně složili proti mně* aj.

Vztažná spojka *ano*, která se do nové češtiny nedochovala, je v textu zastoupena dvakrát. Ve starší češtině mělo *ano* význam podřadicí spojky (Gebauer, 2007, s. 69). *A když my biechva v kútě sadu, vidúce, ano se neprávie děje. Ano jest řekl pán: „Nevinného a pravého nezabieš.“*

9.3 Ostatní syntaktické jevy

9.3.1 Částice

Z částic, které se ve zkoumaném textu objevují, je zajímavé upozornit na příklonné *-t'* a *-ž* a na *-li*. Příklonné *-t'* je kladeno při důrazném vytýkání. V textu je tato příklonka užita celkem třikrát, dvakrát je připojena ke slovesu *vydámět', odkrylit'* a jednou ke spojce *žeť*. Příklonné *-ž* je kladeno při důrazu, v textu je připojeno ke spojce *protož*.

Částice *-li* se v textu objevuje v souvětí *Protož již viděl-li si je, pověz, pod kterým si je stromem viděl spolu mluviece sobě?* ve větě vedlejší podmínkové. Ve spojení se slovem pak vznikla spojka *pakli*, která je v textu zastoupena také, opět v podmínkové vedlejší větě *A pakli neučiním, neujdu rukú vašich*.

9.3.2 Postavení slovesa a předložek

Tendence postavení slovesa na konec věty se projevuje již v památkách 14.- 15. století (plně až v 16. - 17. století). Vliv na tento slovosled měla latina a prosazoval se až do pol. 19. století, kdy ustoupil pod vlivem mluveného jazyka (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 259-260). Ve zkoumaném textu se sloveso často objevuje na konci věty např.: *protože všech poctivější byl, abyšta neviděla nebe ani na spravedlné súdy pomněla, neb čas oběda jest* aj.

Ve staročeských textech často docházelo k opakování předložek (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 260). V textu k tomuto jevu dochází v případech *pošlete k Zuzanně, k Helchiášově dceři, k ženě Joachimově a s otcem i s mateří a s syny*.

9.3.3 Vyjádření záporu

Zápor je v textu vyjádřen záporkami *ne* a *ni* např.: *abyšťa neviděla nebe ani na spravедlné súdy pomněla* aj. Oproti současné češtině se v textu vyskytuje záporné zájmeno *ižádný* v případě věty *a nebieše tu ižádného kromě dvou straců*, kterou bychom přeložili jako *nebyl tu nikdo (jiný) kromě dvou starců* a větu *ižádný nás nevidí* jako *nikdo nás nevidí*. Jednou se objevuje i samotná záporka *ne*¹³ ve větě *chanaanské a ne judské*.

9.8 Shrnutí

I co se týče větné skladby, liší se starší čeština od současné. Slovosled byl jiný než, jaký používáme dnes, protože na něj měly vliv jazyky, z kterých se překládalo. Lišilo se také používání spojek. Některé spojky již nyní uvozují jiné vedlejší věty, než jaké uvozovaly dříve. Jiné již dokonce ve funkci spojek zcela zanikly. Hojně se také užívaly příklonné částice.

Druhy vedlejších vět se od současné češtiny nijak neliší. Jelikož ukázka má vyprávěcí charakter časových událostí jdoucích za sebou, není překvapující, že převažují vedlejší věty příslovečné časové, dále jsou mimo jiné zastoupeny především věty příslovečné důvodové, důsledkové a také přívlastkové.

---

¹³ jedná se o částečný zápor, který popírá jen některou složku sděleného obsahu (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 237).

10. ZÁVĚR

Bible byla ve středověku hlavním pramenem vzdělanosti a její vznik sahá až do 1. tisíciletí př. n. l. Vznikalo množství českých překladů a *Mikulovská bible* je řazena do fáze druhé redakce. Zkoumaná 13. kapitola z proroka Daniela není v současné době protestanty zařazena do biblického kánonu a nalezneme ji pouze v katolické či pravoslavné bibli.

Kyas uvedl, že *Mikulovská bible* vznikla ve třetí čtvrtině 15. století a Komárek ji datuje na začátek tohoto století, proto bylo zajímavé studovat hláskové změny zkoumaného textu. Například zde neproběhla ztráta jotace v plném rozsahu a nepronikla ani diftongizace *ó > uo*, naproti tomu je hojně užíváno diakritických znamének, ale stále se ještě objevují spřežky.

V části o tvarosloví bylo nejzajímavější sledovat užití dnes již vymizelých duálových tvarů, a to jak v oddíle věnujícím se skloňování (především substantiva a zájmena), tak v pasáži o časování. Ve starší češtině byl systém minulých časů rozvinutější než v současné a v textu jsou užity všechny tyto časy. Objevuje se i imperfektum a aorist, které má dohromady třicet pět výskytů. Perfektum je oproti tomu zastoupeno častěji (celkem devadesátkrát). Perfektum je navíc užíváno jak s pomocnými slovesy, tak samostatně.

Skladba se od novodobé češtiny příliš neliší, pouze se v památce objevují některé spojky, které změnily svou funkci nebo jako spojky zcela zanikly. Jejich podoba není v textu zcela ustálena, jak jsme mohli pozorovat například u *neboť* (*nebo*, *neb*) či *že* (*žet*). Objevilo se také příklonné *-t'* a *-ž*. Věty na sebe navazují většinou pomocí spojek *a*, *i*. Jedná se o sled po sobě jdoucích událostí.

Hlavní část této práce byla transliterace a transkripce textu, která je zahrnuta v přílohách. Důležité bylo stanovit si a popsat pravidla přepisu, kdy jsem se řídila především *Směrnicí pro vydávání starších českých textů* od Jiřího Daňhelky.

11. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Použitá literatura:

BAUER, J. *Vývoj českého souvětí*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1960. 408 s.

BĚLIČ, J.; KAMIŠ, A.; KUČERA, K. *Malý staročeský slovník*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1979. 708 s.

DOSTÁL, A. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 2. část časování*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 228 s.

GEBAUER, J. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví. I skloňování*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1960. 2. vydání. 664 s.

GEBAUER, J. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV Skladba*. Praha : Academia, 2007. 2. vydání. 768 s. ISBN 978-80-200-1557-0.

KOMÁREK, M. *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství. 1969. 3. vydání. 200 s.

KRYVELJOV, A. J. *Kniha o bibli*. Přel. Zdeněk Lahulek-Faltys. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1960. 352 s.

KYAS, V. *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha : Vyšehrad, 1997. 336 s. ISBN 80-7021-105-9.

LAMPRECHT, A.; ŠLOSAR, D.; BAUER, J. *Historický vývoj češtiny*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1977. 312 s.

Kniha Daniel. In: Wikipedie : otevřená encyklopedie [online]. St. Petersburg (Florida) : Wikimedia Foundation, 2001-, strana naposledy edit. 2011-05-31 [cit. 2011-04-29]. Česká verze. Dostupný z WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Kniha_Daniel>

Zuzana (kniha). In: Wikipedie : otevřená encyklopedie [online]. St. Petersburg (Florida) : Wikimedia Foundation, 2001-, strana naposledy edit. 2011-04-22 [cit. 2011-04-29]. Česká verze. Dostupný z WWW: <[http://cs.wikipedia.org/wiki/Zuzana_\(kniha\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Zuzana_(kniha))>

Prostudovaná literatura:

BACHMANOVÁ, J. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidových novin, 2002. 608 s. ISBN 987-80-7106-484-8.

DAŇHELKA, J. Směrnice pro vydávání starších českých textů. In: *Husitský Tábor*, sborník Muzea husitského revolučního hnutí, č. 8, 1985. s. 285-301.

DOBROVSKÝ, J. *Dějiny české řeči a literatury*. Praha : Československý spisovatel, 1951. 248 s.

HAVRÁNEK, B.; JEDLIČKA, A. *Česká mluvnice*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 5. vydání. 592 s.

KYAS, V. *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká I. Evangelia*. Praha : Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1981. 384 s.

PEČÍRKOVÁ, J. a kol. *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká V/1. Iziáš - Daniel*. Praha : Academia, 2009. 541 s. ISBN 978-80-200-1822-9.

12. SEZNAM PŘÍLOH

- Transliterace 13. kapitoly proroka Daniela z Mikulovské bible.....I
- Transkripce 13. kapitoly proroka Daniela z Mikulovské bible.....IV
- Předloha textu - 13. kapitola proroka Daniela, Mikulovská bible.....VII